

CUNOAȘTERE ȘI EVOLUȚIA „CORPURILOR ORGANIZATE” V. CONTA

Între datoriile de astăzi ale istoricilor sociologiei românești se află și evidențierea valorii sociologilor de ieri. Cine se încumetă să ia asupra sa fie o cât de mică parte a acestei sfinte poveri trebuie să se dedice unui studiu sistematic al întregii activități a personalității creatoare la care se oprește.

Prima datorie a cercetătorului este să se străduiască să stăpânească gândul creatorului așa cum l-a formulat el în opera sa. Cum altfel ar putea fi stabilite locul și înrîurirea gândirii creatorului în spațiul culturii naționale și europene? În munca istoricului sociologiei, demersul analitic se împletește cu cel evaluativ, dar primul este condiția necesară a realizării celui de-al doilea.

În ce ne privește, cu sfială ne-am apropiat de opera lui V. Conta. Cum să nu te impresioneze complexitatea, sistematicitatea, claritatea, originalitatea operei lui? Ce bucurie să aproximezi acel loc privilegiat care să-ți permită să-ți dai seama de arhitectura edificiului care este opera lui V. Conta! Lecturi succesive ale operei gânditorului român au trebuit să fie dublate de lecturi atente ale lucrărilor autorilor la care Conta se raportează direct sau care s-au bucurat de recunoaștere în epocă; la aceasta s-au adăugat lecturi ale operei celor mai importanți reprezentanți ai neoevoluționismului, neopozitivismului și epistemologiei evoluționiste. În felul acesta ne-am putut da seama de originalitatea și actualitatea operei lui V. Conta.

Ne-am propus, într-o primă etapă, să realizăm o prezentare clară a gândului lui Conta în formulări care să-i sublinieze în mod deosebit trei calități: coerența, originalitatea, actualitatea.

Rodul acestor străduințe este studiul prezent. În etapa următoare ne propunem să analizăm separat unele teme (1. evoluția societății umane ca evoluție a formelor sociabilității; 2. cunoaștere și libertate umană ca libertate limitată; 3. ordine normativă — instituții sociale — responsabilitate morală; 4. inovația socială și condițiile difuzării ei) care-și găsesc în opera lui Conta abordări originale. Cu acea ocazie vom încerca să identificăm influențele exercitate de gândirea sa asupra creației unor sociologi români (G. D. Scroba, N. Porsena, S. Manolescu, A. D. Xenopol, D. Gusti) și să evidențiem, prin studiu comparativ, originalitatea și actualitatea explicațiilor date de V. Conta unor procese generatoare de schimbare socială.

Conta consideră că formele materiei alcătuiesc două mari clase: cele evolutive și cele neevolutive, după cum existența lor descrie sau nu o curbă sinusoidală și este supusă sau nu acțiunii legii undulațiunii univer-

sale. Între cele două clase de forme există o diferență de demnitate ontologică: „formele universale și esențiale ale Materiei sînt acelea evolutive. Pe cînd toate celelalte forme nu sînt decît niște acte, care nu există decît numai într-atît întrucît sînt trebuincioase la evoluția regulată a formelor evolutive” (TOU, p. 163). Modul universal de constituire și dispariție a formelor materiei este evoluția ondulatorie. Formele neevolutive nu există decît în interiorul undelor și nu au decît funcția de a le dezvolta pe acestea din urmă.

Geneza formelor evolutive este marcată de stabilirea unui echilibru principal și a unei lupte secundare, principii de structurare și destructurare, subordonate dublei dimensiuni a polimorfismului materiei, succesiunea și sincronia, expresii ale infinității și structuralității materiei. Individualitatea unei forme evolutive, indiferent că este individuală (ființă vie) sau pozitivă (manifestarea vitală (TOU, p. 187), nu ar fi posibilă dacă între stabilirea echilibrului principal și manifestarea luptei secundare nu ar media un principiu armonizator care să asigure „conservarea și unitatea formei materiale. Putem zice deci, că în fiecare formă evolutivă există un fel de atracțiune către centru, pe care o voi numi principiul conservator al formei. Întărirea și slăbirea acestui principiu este întărirea și slăbirea consistenței și a individualității formei” (TOU, p. 165). Orice formă evolutivă este, funcțional, o undă — indiferent de gradul ei de complexitate — și este rezultatul acțiunii uneia dintre cele mai generale legi ale materiei, legea undulațiunii universale.

În „teoria undulațiunii universale”, Conta stabilește că „orice formă evolutivă este o undă” (p. 166) și că „viața este evoluția ondulatorie a materiei” (p. 200). Morfologia undelor complexe susține o arhitectură ondulatorie a undelor individuale care sînt „ființe organice vii” (TOU, p. 200). Între aceste ființe organice se numără individul organic, societatea politică, limba, ideea, care toate sînt unde pozitive, manifestări ale vieții. Evoluția ei ondulatorie se datorează cooperării a doi factori, unul de coerență internă, continuitate, unitate — «principiul conservator» — altul de mobilitate, diversitate — «adaptare la mediu» —: „principiul conservator se manifestă, atît prin legătura care leagă între dînsii toți indivizii care se succed de la începutul pînă la sfîrșitul vieții pe pămînt, cît și prin coeziunea moleculelor materiale din fiecare individ în parte” (TOU, p. 213). Viața organică se desfășoară în condițiile acțiunii a două principii: unul pasiv, *principiul conservator*, care asigură unitatea undelor (ex. ereditatea), și altul activ, *adaptarea la mediu*, care este responsabil de schimbare. Unda, ca echilibru între forțe, evoluează datorită efectului luptei secundare care dă mobilitate echilibrului principal. Perenitatea luptei secundare și mobilitatea echilibrului principal sînt consecințele compunerii undelor secundare în cele principale, a relației dintre individul organic și mediul său, a variației cantitative și calitative a forțelor. Mobilitatea echilibrului principal este cauza imediată a schimbării, care îmbracă forma adaptării propriu-zise. Adaptarea este responsabilă de procesul evolutiv: favorizează și prelungește viața prin diversificare, îmbogățire, generare de noi unde („viața este favorizată prin variațiuni”) (TOU, p. 217). Între provocările producerii de variațiuni se află încrucișarea și schimbarea habitatului. Schimbarea habitatului (ex. migrația) de către o specie organică implică intervenția de noi forțe în raportul echilibru-luptă:

ca urmare se declanșează un proces de asimilare care asigură desfășurarea unui „proces organic superior celui care îl avea în habitatul vechi, dar după ce ajunge un punct culminant, specia, degenerază și ajunge să se stingă afară numai dacă nu va schimba din nou habitatul” (TB, p. 173).

Evoluția organică a „corpurilor organizate” este jalonată de doi poli: instinct și voință („Voința este motivul determinant unită cu conștiința imaginilor lucrurilor și acțiunii către care ne împinge acel motiv”) (T.F., p. 137/138), acțiunea instictivă („O lucrare instictivă este aceea despre al cărui motiv determinant și despre a cărei executare nu avem conștiință în momentul chiar al determinării și al executării”) (T.F. p. 138) și acțiunea deliberată. Sensul evoluției organice este dat de vectorul conștiință, cu originea în „funcțiunile cele mai elementare ale vieții organice” (T.F., p. 138) și cu vârful în „mișcările voluntare care sînt determinate după o foarte lungă deliberare a motivelor intelectuale, despre care avem cea mai clară conștiință cu timpul cel mai lung înainte de executare” (T.F., p. 139). Se stabilește un criteriu al progresului evoluției vieții organice: gradul de dezvoltare al conștiinței, în funcția ei cea mai importantă, cunoașterea. Urmărind unda principală a ființelor organice vii, putem constata evoluția lor de la instinctul sociabilității, ca „instinct propriu-zis, și înăscut la multe specii de animale” și care i-a „silit pe oameni ca în cea mai primitivă stare sălbatică să trăiască în grupuri” (T.F., p. 140), la un mod cu totul superior de organizare a acțiunilor corpului social, bazată pe cunoașterea structurii și funcționării societății („aceasta va fi epoca științelor sociale și de stat bazate pe legile fatale ale Naturii”) — (T.F., p. 141).

Subteran, „rațiunea” evoluției este trebuința de conservare care impune exigențe tot mai complexe pe măsură ce înrîuririle sînt tot mai variate. Diversitatea înrîuririlor provoacă procese de adaptare prin asimilare ca mijloc de conservare: asimilarea este un mecanism al evoluției progresive. Principiul conservator al undei, *atracția* se realizează în diferite forme, corespunzător diferitelor unde particulare. În felul acesta putem vorbi, la ființele organice vii, spre exemplu, despre principiul fiziologic, care dă naștere la ființele superioare principiului psihologic. Acesta din urmă, în forma sa primitivă — instinctul de conservare —, îmbracă două forme: egoismul și sociabilitatea, după cum asigură în mod direct conservarea undelor individuale, respectiv undele sociale (omenire, națiune, etc.). Instinctul sociabilității asigură în mod indirect conservarea individului, dat fiind rolul său de principiu de conservare a unei unde principale, în care unda individuală se înserează ca undă cantitativă. De remarcă că sociabilitatea, ca principiu conservator, evoluează de la starea pur instictuală la cea conștientă: „atunci dă loc la o mulțime de sentimente sau motive de acțiune pentru alții, pe care le-am putea cuprinde sub denumirea comună de „altruism” (TOU, p. 194).

Egoismul, ca principiu conservator, se exprimă mai ales în sentimentele precum: ambiția, vanitatea, onoarea, demnitatea, rușinea, iubirea de viață. Forma cea mai evoluată a sa este egoismul bine înțeles/rafinat. Egoismul și sociabilitatea, în formele lor cele mai evolute — egoismul bine înțeles/rafinat și altruismul — modelează personalitatea umană, „dau loc la conștiința morală și sentimentul de dreptate, la respectarea legilor și autorităților societății, la lupta pentru interesele corpului din care face parte cineva” (TOU, p. 195). În acest caz, acțiunea este înte-

meiată pe cunoaștere și este subordonată unor idealuri sociale. „Principiul conservator” este integrat rețelei idealurilor sociale și purificat prin cunoaștere și aspirații.

Ceea ce particularizează unda principală a ființelor organice vii în ansamblul undelor onduliforme, este că principiul conservator, atracția, ia forma „comunicării”, a legăturii între indivizi. Varietatea și natura atributelor „comunicării” marchează treptele scării progresului organic de la inferior și omogen la superior și diferențiat. În aceste condiții se pot identifica câteva criterii ale evoluției progresive: diversificarea structurală și funcțională, ierarhie funcțională, integrare funcțională, integritate, sau, cum formulează sintetic Conta: diferențiere organică și solidaritate organică (TOU, p. 324—328).

În concepția lui Conta, prezența comunicării între indivizii organici definește societatea. Criteriul clasificării societăților este «intensitatea comunicării»; limita ei inferioară este dată de capacitatea de a asigura constituirea unui organism. Societățile vor fi niște organisme cu atât mai evoluat cu cât comunicarea între indivizii organici este mai intensă și nemediată („mai multă solidaritate”) (TOU, p. 332). Aceasta înseamnă că, în sens foarte larg, termenul de societate va desemna ansamblul ființelor organice: „Dacă aruncăm o privire asupra tuturor ființelor organice care se află pe pământ, putem observa ușor că, între toate există o legătură, oricât de slabă ar fi ea, de ajutorare mutuală: astfel că toate ființele organice constituiesc o singură societate vastă, organizată și solidară” (TOU, p. 331). În interiorul acestei cuprinzătoare definiții, după criteriul amintit anterior, se pot distinge alte trei tipuri de societăți: a. „a ființelor organice asemănătoare care, aflându-se în contact nemijlocit sau aproape nemijlocit, formează un organism”, b. „asociațiile de indivizi organici”, c. „o asociație de oameni” (TOU, p. 332).

Prin faptul asocierii, indivizii umani realizează o societate politică. Originea asocierii se află în instinctul sociabilității. Evoluția progresivă a individului uman este solidară cu evoluția formelor sale de asociere. Rafinarea capacităților cognitive ale omului, dublată de metamorfozarea continuă a celor două forme ale instinctului de conservare, egoismul și sociabilitatea, conduc la evoluția formelor comunicării, a relațiilor sociale, a societății. Prima treaptă în evoluția societății marchează trecerea de la asocierea dominată de instinct — vechile monarhii — la asocierea voită, conștientă, „aceasta este epoca oligarhiilor și monarhiilor mai luminate, bazate pe dreptul divin” (T.F., p. 140). Marea schimbare în viața indivizilor și a asocierii lor în societatea politică se produce când „fiecare crede că el face parte din societate numai fiindcă voiește”, (T.F., p. 140), când indivizii toți sînt conștienți de faptul asocierii: „aceasta este epoca științelor sociale și de stat bazate pe liberul arbitru și pe dibăcia cîrmuitorilor” (T.F., p. 141). Treapta cea mai înaltă, previzibilă pentru Conta, a evoluției individului și societății este aceea în care «egoismul bine înțeles» și «altruismul» sînt dublate de conștiința absenței libertății voinței: „aceasta va fi epoca științelor sociale și de stat bazate pe legile fatale ale Naturii” (T.F., p. 141). Natura specială a raporturilor dintre individ și societate („aici este vorba de doi termeni corelativi iară nu de subordonațiune militară”) (T.O.U. p. 337) impune armonizarea intereselor societății cu interesele indivizilor. Faptul asocierii și cooperării între indivizi are ca scop și efect conservarea și progresul societății deoarece societatea asigură conservarea

şi progresul indivizilor : se stabileşte un raport de dublă determinare a finalităţilor. Relaţia individ-societate este organică : progresul şi conservarea fiecărui termen al relaţiei devin scopuri celuilalt termen. În ontologia socială a lui Conta, individul şi societatea sînt la fel de „esenţiali şi necesari, de unde decurge necesitatea sacrificiilor reciproce între individ şi societate” („*Notes préparatoires pour un traité de droit civil*”, mss 4220, Biblioteca Academiei Române). Individul uman îşi va impune sacrificiul unei părţi a libertăţii sale sociale în beneficiul societăţii ca preţ al conservării existenţei şi fericirii lui. Ceea ce apare ca o autoimpunere, benevolă, de constrîngeri este, în fapt, rezultatul acţiunii instinctului de conservare.

Acţiunea umană este o acţiune motivaţională : motivele acţiunii sînt efecte ale organizării individului organic şi ale mediului său. Conform viziunii lui Conta, „în lume nu sînt decît cauze necesare care dau naştere la efecte tot necesare” (T.F., p. 155). În această lume deci, nu există liber arbitru, „voinţa este fatală” (T.F., p. 132). Cauza principală a iluziei libertăţii este modalitatea umană de a percepe serial ceea ce există ca simultaneitate.

Producerea tuturor evenimentelor şi proceselor se realizează după o cauzalitate holistică, numai aşa „totul se face conform unei legi absolut fixe şi necesare” (I. M., p. 34). Iluzia libertăţii umane este în raport cu gradul de cunoaştere, gradul perfecţiunii legilor sociale şi starea morală a societăţii.

În starea de societate oamenii au ideea autoimpunerii de constrîngeri, îşi limitează libertatea de bună voie pentru a-şi atinge mai bine şi mai repede scopurile. Faptul autoimpunerii de constrîngeri, conţinutul lor, corespund nivelului de evoluţie a unei umanităţii, rasei, naţiunii, comunităţii, evoluţie aflată sub legile fatale. Geneza ideilor, atributele lor, depind de calităţile sistemului nervos al subiectului gînditor şi de deschiderea acestuia la experienţă („ideile cele mai solide se găsesc la indivizii şi popoarele care se dedau la cea mai mare sumă de experienţă externă”) (T.F., p. 124). Perceptele religioase, normele morale, legile de drept, care reglementează comportamentul indivizilor şi definesc libertatea lor socială ca libertate limitată, sînt dependente în conţinutul şi eficienţa aplicării lor de nivelul evoluţiei societăţii şi grupurilor sociale care determină capacitatea lor de cunoaştere. Cu cît această capacitate este mai cuprinzătoare şi mai rafinată, cu atît normele şi legile conduitei şi organizării sociale, rezultat al elaborărilor intelectuale, vor descrie mai adecvat natura domeniului pe care-l reglementează, se vor apropia tot mai mult de legile reale ale naturii, fixe şi fatale, şi constrîngerile vor dispărea.

Legile sociale sînt încă neadecvate domeniului pe care şi-l subordonează; ele aproximează în diferite grade legile naturii şi astfel impun individului în societate limitări ale libertăţii lui. Cînd nivelul de evoluţie a umanităţii va atinge nivelul maxim al unei, capacitatea de cunoaştere a umanităţii — prin indivizii săi cei mai dotaţi, inventatorii şi geniile — se va realiza deplin; cînd ideile produse de ei vor găsi mediile sociale care să facă posibilă asimilarea lor de către toate straturile populaţiei, atunci cunoaşterea realităţii va permite formularea adevăratelor legi ale organizării societăţii — care vor realiza integrarea individului şi societăţii în mediul său —, adică legile naturii. În acea situaţie individul va fi liber în raporturile sale sociale : nu va mai suporta constrîngeri, deoarece va trăi

în armonie cu întreg mediul său social, biologic, cosmic, aflat sub singurele legi fixe și fatale ale naturii : își va trăi nestingherit propria natură.

Prin urmare cauza puterii ideii de libertate, a conceperii ideii de constrângere socială și formularea unor sisteme de legi și norme sociale care să facă posibilă conservarea individului și a societății este *cunoașterea limitată*, aproximativă a lumii, ea însăși consecința puterilor firave ale conștiinței. Starea naturală a omului în societate este în afara ideii de libertate, respectiv constrângere, este starea deplinei cunoașteri, a deplinei conștiințe : în starea naturală legile societății sînt cunoscute și recunoscute ca legile naturii. Are loc marea unificare : legile constitutive sînt și legi regulative și omul este desăvîrșit liber, încît ideea libertății nu mai are sens.

Instinctul sociabilității se va afla la baza relațiilor sociale atît timp cît omul nu va fi capabil să desăvîrșească legile sociale pînă la coincidența lor cu legile naturii. În acest interval raporturile sociale au un dublu fundament : instinctul de conservare (în forme variate, de la egoism la altruism) și voința. Evoluția înceată și continuă a societății dintr-o formă originală, dominată de instinctul sociabilității în formele sale primitive (I.M., p. 341) pînă la „etapa pozitivă” (I.M., p. 345) este evoluția înstăpînirii în viața omului și a societății a conștiinței ; conform teoriei lui Conta, în evoluția ei, societatea ar parcurge două mari etape, distincția între ele fiind stabilită de prezența-absența conștiinței sociabilității. În prima etapă, a societății spontane, nu exista conștiința sociabilității, fundamentul conservării ei fiind exclusiv capacitatea înmăscută a omului de a realiza legături sociale. În a doua etapă apare și evoluează conștiința sociabilității : 1. într-o primă fază „există o oarecare conștiință despre sociabilitatea omului : căci cîrmuitorii statelor fac acum legile deliberate, adică voluntare prin care dovedesc credința lor că societatea ar putea fi organizată întrucîtva și altfel decît cum este” (T.F., p. 140) : acum se manifestă dreptul celui mare tare : puterea este concentrată în mîna unei singure persoane, conducător militar și legislator. 2. odată cu dobîndirea unei conștiințe mai clare despre societate de către un număr mai mare de oameni, se reușește să se facă distincție între legi ale voinței omului și legi ale voinței divine : se face distincția între dreptul divin și dreptul natural : 3. în momentul în care toți membrii societății sînt conștienți de sociabilitatea lor, apare ideea contractului social — este „epoca științelor sociale și de stat bazate pe liberul arbitru și pe dibăcia cîrmuitorilor” (T.F., p. 141). 4. ultima etapă, marcată de conștiința absenței libertății voinței, etapa pozitivă, „va fi epoca științelor sociale și de stat bazate pe legile fatale ale Naturii”. (T.F., p. 141). Prin cunoaștere și acțiune sînt descoperite și aplicate acele modalități ale existenței umane care satisfac, tendențial, condițiile legilor sociale ca legi naturale. Pe interval „starea socială produce raporturi speciale între indivizi” : juridice, morale și de conveniență (A.P.C., p. 620). Specificitatea lor este marcată de faptul că la geneza lor prezidează atît instinctul conservator, cît și voința.

Religia, morala, justiția sînt manifestări ale instinctului conservator care a ajuns, în parte, la treapta conștiinței. (T.F., p. 159). Ele au fost „unite la originea lor și apoi diferențiate” (A.P.C., p. 620) datorită diversificării și complexificării intereselor oamenilor prin efectul civilizării. Cu timpul „regulele de purtare ce provin din voința omului s-au înmulțit

în paguba celor care provin din voința divină” (I.M., p. 407). O dată cu dezvoltarea civilizației — prin progresul cunoașterii și perfecționarea mijloacelor acțiunii umane — are loc un proces de raționalizare în care legislația „pămîntească” și moravurile limitează tot mai mult domeniul divinului. Relațiile juridice se prezintă ca „raporturi indispensabile pentru existența societății” (A.P.C., p. 620) pentru că sînt direct legate de conservarea socială; tocmai de aceea presupun responsabilitatea, datoria și sancțiunea socială. Ele sînt relații voluntare care se organizează în jurul normei juridice a cărei autoritate rezultă din faptul că ea codifică interesul conservării omului și societății, asigură funcționarea vieții sociale normale. Ca și raporturile juridice, raporturile morale își au fundamentul în instinctul de conservare, în natura omului. Spre deosebire de drept, spune Conta, morala nu cuprinde sancțiunea socială, dar aceasta nu înseamnă că realizarea binelui — definit în sensul asigurării conservării și fericirii individului și a societății — nu este urmărită ca scop social. Realizarea binelui este necesară pentru existența societății, tocmai de aceea raporturile morale sînt „garantate indirect prin raporturile juridice” (A.P.C., p. 620).

Activitatea legislatorului trebuie concepută de genul activității artistice, (al cărei obiectiv este aplicarea legilor fatale la scopuri practice, adică la buna stare a omului) (T.O.U., p. 159), iar legislatorul trebuie să se comporte ca un artist: să pună la „baza lucrărilor sale (...) datele științei pozitive a timpului” (I.M., p. 430) pe care să le sistematizeze și modeleze în conformitate cu un ideal. Științele pozitive îl ajută pe legislator să identifice „necesitățile sociale”, și să le dea formulările pe care contextele sociale le impun. Legislatorul trebuie să fie capabil să coreleze „necesitățile sociale”, trebuințele morale și scopul social într-o unitate care să fie expresia stării și trebuințelor societății (A.P.C., p. 631).

Lumea, deci, este Materie și Forță în continuă transformare. Tabloul lumii propus de Conta ne dezvăluie o imagine armonioasă, în care se manifestă o raționalitate constructivă cu resurse inepuizabile; nimic nu este întîmplător sau de prisos: simplitatea relațiilor de întemeiere asigură transparență lumii. În această lume omul își poate construi propria fericire.

Cognoscibilitatea lumii și posibilitatea practică a omului de a-și realiza scopurile definesc modul artistic de a trăi. „Teoria fatalismului”, deși încearcă să demonstreze că „nu este în această lume decît Materie stăpînită de legi fatale” (T.O.U., p. 183), nu este o teorie a prizonieratului uman într-o criptă a unei lumi ostile acțiunii și cunoașterii: dimpotrivă, ea prezumă o „lume umană” și încearcă să ne facă „să înțelegem pentru ce armonia este perfectă între lumea fizică, lumea intelectuală și lumea morală” (T.F., 155/156).

LISTA ABREVIERILOR

1. BM, *Bazele Metafizicii* în : *Opere filosofice*, București, „Cartea Românească”, (s.a.), p. 433 —506.
2. IM, *Încercări de metafizică*, în : *Opere filosofice.*, edit. cit, p. 339 —431.
3. IP, *Întiile principii cari alcătuiesc lumea*, în : *Opere filosofice*, ed. cit., p. 508 —539.
4. OS, *Originea speciilor*, în : *Opere filosofice*, edit., p. 271 —338.
5. TF, *Teoria fatalismului*, în : *Opere filosofice*, ed. cit., p. 33 —156.
6. TOU, *Teoria ondulațiunii universale*, în *Opere filosofice*, ed. cit., p. 157 —220.
7. A.P.C., V. Conta, *L'Art de se conduire et de conduire dans la societe* (Plan de l'ouvrage) — în : „Arhiva pentru Știință și Reformă Socială”, anul I, nr. 4, ianuarie 1920, p. 619 —621.